

**ROGERS BRUBAKER:
PROMIŠLJANJE
NACIONALNOSTI:
NACIJA KAO INSTITUCIO-
NALIZIRANI OBRAZAC,
PRAKTIČKA KATEGORIJA,
UVJETOVANI DOGAĐAJI**

Prevela **JASENKA KUČEK**

Izvorno objavljeno u: *Contention* vol.4, no.1, jesen 1994.

Dostupno na: <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/>

Ovaj članak bavi se nacionalnošću i njezinom povezanošću s nacionalizmom. Većina rasprava o nacionalnosti zapravo su rasprave o nacijama. Nacije su shvaćene kao stvarni entiteti, zajednice, kao zbiljski, trajni kolektivi. Njihovo *postojanje* je shvaćeno zdravo za gotovo, iako je *način* njihova postojanja – kao i njihov *nastanak* – predmet mnogih diskusija.

Slični realizam grupe dugo je prevladavao u mnogim područjima sociologije i srodnih disciplina. Pa ipak, tijekom zadnjeg desetljeća, kombinacija barem četiriju novih smjerova u socijalnoj teoriji dovodi u pitanje shvaćanje zajednica kao stvarnih, postojećih jedinki. Prvi je rastući interes za oblike umreženosti, procvat teorije umreženosti te povećana upotreba mreže kao sveukupnog smjera orijentacije ili metafore u socijalnoj teoriji. Drugo, teorije racionalnog djelovanja svojim neumornim metodološkim individualizmom predstavljaju izazov realističkom shvaćanju zajedništva (*groupness*).¹ Treća novost prelazak je s općenito strukturalističkog na niz 'konstruktivističkih' teoretskih stajališta; dok su prema prvom grupe zamišljene kao trajni dijelovi socijalne strukture, drugi vide zajedništvo kao sastavljeno, uvjetovano, nestalno. Konačno, u pojedinim redovima, pojavio se postmoderni teoretski senzibilitet, koji naglašava nepotpunost, prolaznost te slabljenje čvrstih oblika i jasnih granica. Ovi smjerovi razmišljanja međusobno su različiti, čak kontradiktorni, ali stopili su se u problematiziranju zajedništva i narušavanju dogme stabilnog grupnog bivanja.

Pa ipak, ovaj je odmak od realizma grupe neujednačen. Neobičan je samo na primjeru proučavanja klase, osobito radničke klase – pojma kojeg je danas teško upotrebljavati bez navodnika ili nekog drugog sredstva ograđivanja od doslovnog značenja. Doista, radnička se klasa, shvaćena kao stvarna jedinka ili zbiljska zajednica, uvelike raspala kao predmet analize. Dovedena je u pitanje teoretskim tvrdnjama, ali i detaljnim empirijskim istraživanjima na području povijesti društva, povijesti rada i povijesti popularnog diskursa i mobilizacije.² Proučavanje klase kao kulturnog i političkog izraza, oblika konflikta i temeljne apstraktne dimenzije ekonomske strukture i dalje je vitalno, ali više nije opterećeno razumijevanjem *klasa* kao stvarnih, trajnih jedinki.

Istovremeno, shvaćanje nacija kao stvarnih jedinki i dalje utječe na proučavanje nacionalnosti i nacionalizma. Ovakvo realističko, zbiljsko shvaćanje nacija dijele oni koji inače zauzimaju poprilično različita stajališta o nacionalnosti i nacionalizmu.

S jedne strane, ono utječe na stajalište o nacionalizmu kojeg se drže sami nacionalisti i nacionalno osviješteni mislioci. Prema tom stajalištu, nacionalizam pretpostavlja postojanje nacija i izražava njihove težnje k

autonomiji i neovisnosti. Nacije su zamišljene kao kolektivne individue, sposobne za koherentno, svrhovito kolektivno djelovanje. Nacionalizam je drama u kojoj nacije igraju glavne uloge. Moglo bi se pomisliti da ovaj sociološki naivan pogled nema svoje mjesto u novijoj znanosti. No, zapravo je procvjetao tijekom zadnjih godina među tumačenjima nacionalnih ustanaka u bivšem Sovjetskom Savezu.³

No realistička ontologija nacija također utječe na trezvenije i manje hvalospjevne teorije. Promotrimo samo jedan indikator – bezbrojne rasprave o nacionalnosti i nacionalizmu započinju pitanjem: što je nacija? Ovo pitanje nije teorijski nedužno koliko se čini: upravo okvirni pojmovi određuju postojanje entiteta koju treba definirati. Samo pitanje odražava realističko, zbiljsko uvjerenje da je ‘nacija’ stvaran entitet neke vrste, iako možda neshvatljiv i teško objašnjiv.

Poimanje nacija kao stvarnih entiteta i zbiljskih kolektiva nije ograničeno samo na takozvane primordijaliste, one koji ističu duboke korijene, drevno porijeklo te emotivnu moć nacionalne povezanosti.⁴ Ovom su stajalištu skloni ne samo primordijalisti nego i mnogi ‘modernisti’ i ‘konstruktivisti’ koji smatraju da čimbenici poput industrijalizacije, neravnopravnog razvoja, porasta komunikacijskih i prijevoznih mreža i snažno integrativnih i homogenizirajućih sila moderne države, oblikuju naciju. Niti je supstantivni pristup ograničen na one koji definiraju nacije ‘objektivno’, dakle u okviru zajedničkih objektivnih karakteristika poput jezika, religije, itd. – jednako je karakterističan za one koji naglašavaju subjektivne čimbenike poput zajedničkih mitova, uspomena i samopoimanja.

Paradoksalno, realistički, zbiljski pristup temelj je čak i onih stavova koji nastoje raskrinkati i demistificirati nacionalizam, poričući stvarno postojanje nacija. Prema ovom stajalištu, ako je nacija izmišljena i lažna zajednica, ideološka ‘dimna zavjesa’, nacionalizam je stanje lažne svijesti, pogrešnog identiteta. Ovaj pristup pitanje stvarnosti i stvarne učinkovitosti nacionalnosti ili *bivanja nacijom* (*nationness*)* svodi na problem stvarnosti nacija kao konkretnih zajednica ili kolektiva, isključujući time alternativne i teorijski više obećavajuće načine objašnjavanja nacionalizma i *bivanja nacijom*.

Problem supstantivnog shvaćanja nacija kao stvarnih entiteta leži u njegovu prihvaćanju *kategorija prakse* kao *kategorija analize*. Koncept svojstven praksi nacionalizma i djelovanju moderne države i državnog sustava – realistički, ‘postvarujući’ koncept nacija kao stvarnih zajednica – postavljen je u središte *teorije* nacionalizma. Postvarenje je društveni

* Pojam Benedicta Andersona, op. ur.

proces, a ne samo intelektualna praksa. Kao takav, osnovica je fenomena nacionalizma, što se pokazalo i previše jasnim tijekom posljednjih nekoliko godina.⁵ Pri analizi nacionalizma, zasigurno je potrebno pružiti objašnjenje društvenog procesa postvarenja – procesa putem kojeg politička fikcija nacije postaje trenutačno, ali snažno realizirana u praksi. Ovo bi mogao biti jedan od najvažnijih zadataka teorije nacionalizma, no trebalo bi izbjegavati nenamjernu reprodukciju ili učvršćivanje postvarenja nacija u praksi – postvarenjem nacija u teoriji.

Neslaganje s realističkim i zbiljskim načinom razmišljanja o nacijama nije jednako osporavanju stvarnosti nacionalnosti.⁶ Prije bi se moglo poistovjetiti s rekonceptualizacijom te stvarnosti, razdvajanjem proučavanja nacionalnosti i bivanja nacijom od proučavanja nacija kao *zbiljskih* jedinki, kolektiva ili zajednica, fokusiranjem na *bivanje nacijom* kao na konceptualnu varijablu (prema frazi J. P. Nettla⁷), a ne na nacije kao stvarne kolektive, te shvaćanjem nacije ne kao supstance, nego kao institucionaliziranog oblika; ne kao kolektiva nego kao praktične kategorije; ne kao entiteta, nego kao uvjetovanog događaja. Samo na ovaj način moguće je izraziti stvarnost nacionalnosti i stvarnu moć nacionalizma, ne pozivajući se pritom u teoriji na istu onu 'političku fikciju' 'nacije', čija se praktična moć pokušava objasniti.⁸

Ne treba postavljati pitanje 'što je nacija', već kako je nacionalnost kao politički i kulturni obrazac institucionalizirana unutar i između država? Kako nacija funkcionira kao praktična kategorija, klasifikacijska shema, spoznajni okvir? Što čini upotrebu te kategorije od strane država ili protiv njih, manje ili više izražajnom ili učinkovitom? O čemu ovisi uspješnost napora političkih aktera pri zazivanju i pozivanju na naciju?⁹

Trenutno razdoblje moglo bi se doimati nepovoljnim za ovakvu raspravu. Propast Sovjetskog Saveza, nacionalni sukobi u državama sukcesorima, etnonacionalni ratovi u Transkavkaziji i Sjevernom Kavkazu, pokolj u bivšoj Jugoslaviji: nisu li svi ovi primjeri zorni pokazatelji stvarnosti i moći nacija? Ne pokazuju li da nacije mogu preživjeti kao solidarne grupe, žarišta identiteta i odanosti i temelji kolektivne akcije, unatoč nastojanjima sovjetske i jugoslavenske države da ih uguše?

U kontekstu neobuzdanog etnonacionalizma, iskušenje da se usvoji nacionalno usmjerena perspektiva razumljivo je, ali tom iskušenju treba odoljeti. Nacionalizam ne stvaraju nacije. Njega proizvode – bolje rečeno, uzrokuju – *politička polja* određene vrste. Njegovom dinamikom upravljaju osobine političkih polja, a ne osobine kolektiva.¹⁰

Kao primjer može poslužiti slučaj sovjetskih i post-sovjetskih nacionalizama. Shvatiti dotične kao borbe nacija, stvarnih, solidarnih grupa

koje su nekako preživjele unatoč pokušajima Sovjeta da ih uguši, znači potpuno obrnuti logiku. Ova perspektiva pretpostavlja da nacije i nacionalizam danas cvjetaju unatoč nemilosrdnoj antinacionalnoj politici sovjetskog režima.

Založio bih se za suprotnu perspektivu – nacionalnost i nacionalizam danas uvelike napreduju *zbog* politike režima, a ta politika, iako *antinacionalistička*, bila je sve samo ne *antinacionalna*. Daleko od nemilosrdnog potiskivanja nacionalnosti, sovjetski ju je režim sveobuhvatno institucionalizirao.¹¹ Režim je, naravno, potiskivao *nacionalizam*; ali istovremeno je dopro dalje nego bilo koja druga država prije ili kasnije u institucionaliziranju teritorijalne *nacionalnosti* i *etničke pripadnosti* kao temeljnih društvenih kategorija. Istovremeno je nenamjerno stvorio političko polje izrazito podložno razvoju nacionalizma.

Režim je to činio na dva načina. S jedne strane, rascjepkao je sovjetsku državu na više od pedeset nacionalnih teritorija, od kojih je svaki bio izričito definiran kao domovina određene etnonacionalne skupine. Nacionalni teritoriji na najvišem nivou – oni koji su danas nezavisne države sukcesori – bili su definirani kao kvazi-nacionalne države, potpune, s vlastitim teritorijima, imenima, ustavima, zakonima, administrativnim osobljem, kulturnim i znanstvenim institucijama itd.

S druge strane, režim je podijelio građanstvo na niz iscrpnih i međusobno isključivih etničkih nacionalnosti, ukupno više od stotine. Kroz ovaj državni sustav klasifikacije, etnička nacionalnost nije služila samo kao *statistička kategorija*, temeljna jedinica društvenog obračuna. Još je značajnija bila njezina funkcija *obvezatno pripisanog statusa*. Pripisivala ga je država pri rođenju ili na temelju porijekla. Bio je upisivan u osobne dokumente i evidentiran u skoro svim birokratskim susretima i službenim poslovima. Koristilo ga se kao sredstvo kontrole pristupa visokom obrazovanju te određenim poželjnim radnim mjestima, kojim su se ograničavale prilike pripadnicima određenih etničkih skupina, posebice Židovima, i promicale druge putem politike posebnog tretmana za takozvane ‘počasne’ narode u ‘vlastitim’ republikama.

Puno prije Gorbačova, dakle, teritorijalna nacionalnost i etnička pripadnost bile su sveobuhvatno institucionalizirani društveni i kulturni obrasci. Oslanjajući se na ‘novi institucionalizam’, pojam koji su razradili John Mayer i drugi, a razmatrali su ga u nedavnom eseju Paul DiMaggio i Walter Powell,¹² moguće je uočiti da ti obrasci ni u kojem slučaju nisu prazni. Sovjetolozi su ih ismijali – bez sumnje zbog toga što je režim sustavno i učinkovito potiskivao sve znakove otvorenog političkog, a ponekad čak i kulturnog nacionalizma. Ipak, potiskivanje nacionalizma išlo je ruku

pod ruku s uspostavljanjem i učvršćivanjem nacionalnosti i nacionalne pripadnosti kao temeljnih spoznajnih i društvenih formi.

Nacionalnost i nacionalna pripadnost kao institucionalizirane forme činile su sveobuhvatan sustav društvene klasifikacije, i organizacije ‘principa zora i razdora’ (*principle of vision and division*) društvenog svijeta,¹³ riječima Pierrea Bourdieua. Obuhvaćali su standardiziranu shemu društvenog obračuna, interpretativni okvir za javnu raspravu, gustu organizacijsku mrežu, set graničnih oznaka, legitimne obrasce za javne i privatne identitete. A kad se politički prostor proširio pod vlašću Gorbačova, ovi već sveobuhvatno institucionalizirani obrasci smjesta su dobili politički ton. Sačinjavali su temeljne obrasce političkog sporazumijevanja, političke retorike, političkog interesa i političkog identiteta. Pružali su unaprijed pripremljeni predložak za polaganje prava na suverenitet. Određene vrste političke inicijative učinili su pojmljivima, ostvarivima, čak prinudnima. U okviru Weberove metafore o skretničaru, oni su odredili prugu kojom je dinamika materijalnih i idejnih interesa pogurnula akciju. Na taj način, preobrazili su pad režima u raspad države te nastavljaju oblikovati političko sporazumijevanje i političku inicijativu u državama sukcesorima.

Zauzeo sam stav da se o naciji ne bi trebalo razmišljati kao o supstanci, već kao institucionaliziranom obrascu, ne kao o kolektivu, već kao o praktičkoj kategoriji, ne kao o entitetu, već kao o uvjetovanom događaju. Nakon što sam se bavio nacionalnošću kao institucionaliziranim obrascem i spoznajnom i društvenopolitičkom kategorijom, želim dodati nekoliko zaključnih riječi o *bivanju nacijom* kao o događaju. Ovdje će moji komentari biti još nepotpuniji i programatski. Jednostavno želim ukazati na prazninu u literaturi i predložiti potencijalno plodonosno područje rada.

Govoreći o *bivanju nacijom* kao o događaju, primjećujem dvostruki kontrast. Prvi je između nacije kao entiteta i *bivanja nacijom* kao varijabilne osobine skupina, odnosa i onog što je Margaret Somers nedavno nazvala ‘postavkama odnosa’ (*relational settings*).¹⁴ Drugi je kontrast između poimanja nacionalnosti ili *bivanja nacijom* kao nečega što se *razvija* i shvaćanja istih kao nečega što se *dogada*. Ovdje se želim usredotočiti na ovaj drugi kontrast, između razvojne i događajne perspektive (*developmentalist and eventful perspectives*). Potonji izraz posuđujem iz nedavnog eseja Williama Sewella Jr.-a.¹⁵

Postoji brojna i zrela *razvojna* literatura na temu nacionalnosti i nacionalizma. Ta literatura istražuje dugoročne političke, ekonomske i kulturne promjene koje su tijekom stoljeća dovele do postupnog nastanka nacija ili, bolje rečeno, ‘*bivanja nacijom*’. Sva ključna djela posljednjeg

desetljeća o nacionalnosti i nacionalizmu – koja su napisali uglavnom Ernest Gellner, Benedict Anderson, Anthony Smith i Eric Hobsbawm¹⁶ – u tom smislu spadaju u razvojnu perspektivu.

Suprotno tome, nedostaje teoretski sofisticirana *događajna* analiza nacionalizma i bivanja nacijom. Dakako, mnogo je istraživanja određenih nacionalizama, ograničenih na mnogo kraća vremenska razdoblja nego što su to desetljeća i stoljeća karakteristična za razvojnu literaturu. Ali ta istraživanja, koja provode sociolozi i politolozi, naginju apstrahiranju događaja u potrazi za poopćenim strukturnim ili kulturnim objašnjenjem, dok povjesničari, uzimajući važnost uvjetovanih događaja zdravo za gotovo, nisu skloni teoretiziranju istih.¹⁷

Ne znam ni za jednu kontinuiranu analitičku raspravu o bivanju nacijom u kojem je ono shvaćeno kao događaj, nešto što se ne razvija postupno, već se iznenada kristalizira; kao uvjetovan, ovisan o spletu okolnosti, nestabilan i nepouzdan okvir promatranja i temelj za individualno i kolektivno djelovanje, a ne kao relativno stabilan proizvod dubokih razvojnih trendova u ekonomiji, politici ili kulturi. Još jedan snažan teoretski argument može biti upotrijebljen u korist događajnog pristupa *bivanju nacijom*. Kao što je Craig Calhoun nedavno objašnjavao u članku o prosvjednom pokretu kineskih studenata 1989., identitet bi trebalo shvatiti kao ‘promjenjiv proizvod kolektivnog djelovanja’, a ne kao njegov stabilni, osnovni uzrok.¹⁸ Slično bi se moglo reći o *bivanju nacijom*.

Hitno je potrebna teoretski sofisticirana događajna perspektiva o *bivanju nacijom*. Da bi se našao smisao sovjetskog i jugoslavenskog pada i njihovih posljedica, potrebno je – između ostalog – teoretski razmišljati o relativno iznenadnim kolebanjima u ‘bivanju nacijom’ kod grupa i postavkama odnosa. Potrebno je teoretski razmišljati o procesu ‘obuzetosti nacionalnošću’ – tim se snažnim riječima poslužila hrvatska književnica Slavenka Drakulić dok je opisivala vlastitu situaciju. Kao i mnogi pripadnici poslijeratnog naraštaja, bila je uvelike ravnodušna prema nacionalnoj pripadnosti. Pa ipak, protiv njezine volje, našla se u situaciji gdje je postala definirana isključivo svojom nacionalnom pripadnošću, sputana previše uspješno postvarenom društvenom kategorijom.¹⁹ S obzirom na teške situacije u bivšoj Jugoslaviji, ova i nije toliko teška. No oslikava, u osobnim okvirima, općenitu i sudbonosnu okolnost – relativno iznenadnu i sveobuhvatnu ‘nacionalizaciju’ javnog, ali i privatnog života. Ona je uključivala i nacionalizaciju pripovjednih i interpretativnih okvira, percepcije i procjene, misli i osjećaja. Uključivala je ušutkavanje i marginaliziranje alternativnih, nenacionalističkih političkih jezika. Uključivala je poništavanje složenih identiteta, strašnom kategorijalnom jednostavnošću pripisane

nacionalne pripadnosti. Uključivala je esencijalističke, demonizirajuće karakterizacije nacionalnih ‘drugih’, karakterizacije koje Srbe preobražavaju u Četnike, Hrvate u Ustaše, Muslimane u Fundamentaliste.

Poznato je, iz gomile šokantnih svjedočanstava, *da se ovo dogodilo*; no malo se zna o tome *kako se dogodilo*. Ovdje je potrebna događajna perspektiva. Slijedeći tragove mislioca kao što su Marshall Sahlins, Andrew Abott i William Sewell, Jr., nužno je obratiti ozbiljnu teorijsku pažnju na uvjetovane događaje i njihove preobražajne posljedice. Samo na ovaj način moguće je nadati se razumijevanju procesne dinamike nacionalizma. A upravo će pažljivo proučavanje te procesne dinamike, prema mojemu mišljenju, rezultirati najoriginalnijim i najznačajnijim djelima na temu nacionalizma u budućnosti, djelima koja obećavaju teoretski napredak, kao i opsežnije razumijevanje određenih slučajeva.²⁰

Započeo sam pitanjem – kako bi trebalo razmišljati o nacionalnosti i *bivanju nacijom*, i kako su oni umiješani u nacionalizam. Svedeno na formulu, moj je zaključak da je potrebno usredotočiti se na naciju kao na kategoriju prakse, na nacionalnost kao na institucionalizirani kulturni i politički obrazac, a na *bivanje nacijom* kao na uvjetovani događaj ili zbiivanje. Treba se suzdržati od upotrebe analitički sumnjivih ideja o ‘nacijama’ kao o zbiljskim, trajnim kolektivima. Nedavna knjiga Julije Kristeve na engleskom jeziku nosi naslov *Nations without Nationalism*, ali analitički zadatak koji predlažem jest razmišljati o nacionalizmu bez nacija.

Naš svijet nije ‘svijet nacija’,²¹ kakvim ga često nazivaju čak i sofisticirani mislioci poput Anthonyja Smitha. To je svijet u kojem je nacionalnost sveobuhvatno institucionalizirana u praksi država i funkcioniranju državnog sustava. To je svijet u kojem je nacija naširoko, iako neravnomjerno, dostupna i izražajna kao kategorija društvenog zora i razdora. To je svijet u kojem se *bivanje nacijom* može iznenada, i snažno ‘dogoditi’. Ništa od navedenog ne ukazuje na svijet nacija – zbiljskih, trajnih kolektiva.

Nepotrebno je pozivati se na nacije kako bi se razumjela snaga nacionalizma. Niti je potrebno otići u drugu krajnost i potpuno odbaciti nacionalnost. Potrebno je razdvojiti kategorije analize od kategorija prakse, zadržavajući analitički neophodne ideje nacije kao praktičke kategorije, nacionalnosti kao institucionaliziranog obrasca i bivanja nacijom kao događaja, ali prepuštajući ‘naciju’ kao trajnu zajednicu – nacionalistima.

BILJEŠKE

Uvodna verzija ovog članka bila je pripremljena za godišnji banket Sociološkog istraživačkog društva u Miamiu, 14. kolovoza 1993. Želio bih zahvaliti Löicu Wacquantu za njegove originalne sugestije, od kojih su mnoge još uvijek ostale nezapažene. Također bih zahvalio zakladi German Marshall iz Sjedinjenih Američkih Država te zakladi Howard za podršku pri istraživanjima.

1 U toj tradiciji, literatura kolektivnog djelovanja, od *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* Mancura Olsona (Cambridge: Harvard, 1971) do *Principles of Group Solidarity* Michaela Hechterera (Berkeley: University of California Press, 1987), osobito je važna u pobijanju uobičajenih poimanja zajedništva i formiranja grupe.

2 Sjajna knjiga E.P.-a Thompsona *The Making of the English Working Class* (New York: Vintage, 1963) označila je početak ovoga procesa. Naglašavajući s jedne strane da klasa nije stvar, da "to" (tj. klasa shvaćena kao stvar) ne postoji, da je klasa zapravo 'nešto... što se događa,' 'tečnost,' 'veza' (str. 9–11), Thompson ipak završava definicijom radničke klase kao stvarnog entiteta, zajednice, povijesne individue, opisujući svoju knjigu kao 'biografiju engleske radničke klase od njezine adolescencije do ranoga zrelog doba', i rezimirajući svoja otkrića ovako: 'Uz sav oprez, glavna činjenica perioda od 1790. do 1830. stvaranje je radničke klase (str. 9–11, 194).

3 Baca mrlju čak i na djelo toliko uvažene stručnjakinje za sovjetsko pitanje nacionalnosti kao što je Hélène Carrère d'Encausse. Pogledati *The End of the Soviet Empire: The Triumph of the Nations* (New York: Basic Books, 1993).

4 Želim naglasiti da ovo nije bezazlena kritika primordijalizma – odavno mrtvoga konja kojega autori koji se bave etnicitetom i nacionalizmom nastavljaju šibati. Danas se niti jedan ozbiljan mislioc ne drži stajališta koje se obično pripisuje primordijalistima i njihovim 'straw-man' argumentima, koji glase uglavnom da su nacije povijesno formirani konstrukti, iako postoje naslaganja o relativnom značaju predmodernih tradicija i modernih preobrazbi, davnih uspomena i nedavnih mobilizacija, 'autentičnih' i 'umjetnih' grupnih osjećaja. Ovo nije kritika primordijalističkih 'straw-man' argumenata, već sveobuhvatnoga zbiljskog, realističkog načina razmišljanja koji pripisuje stvarno, trajno postojanje nacijama kao kolektivima, bez obzira na način poimanja tih kolektiva.

5 Kao što Pierre Bordieu predlaže u svome djelu na temu simboličkih dimenzija stvaranja grupa, postvarenje je središnji element kvazi-performativnog diskursa nacionalističkih političara. Oni u određenim trenucima mogu biti uspješni, stvarajući nešto što, čini se, pretpostavlja prije svega postojanje nacija kao stvarnih mobiliziranih ili mobilizirajućih grupa. Bordieu se nije potanko bavio nacionalizmom, ali ovu je tematiku razvio u eseju o regionalizmu, 'L'identité et la représentation: éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région,' *Actes de la recherche en sciences sociales* 35 (Studen 1980): 63–72, dio koji je ponovno tiskan u: Bordieu, *Language and Symbolic Power* (Cambridge: Harvard, 1991), 220–228; vidjeti također zaključak u 'Social Space and the Genesis of Classes' u istome izdanju (str. 248–251).

6 U ovome se razlikujem od onih koji, smatrajući pojam nacije neprikladnom ili beznadno skrojenom oznakom za navodni stvarni entitet ili kolektiv, izbjegavaju upotrebu fenomena nacionalnosti ili bivanja nacijom uopće. Ovo je bio slučaj

ponajprije u iznimno utjecajnom djelu Charlesa Tillyja i njegovih suradnika, *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1975). Tilly je u svome uvodnom eseju napisao: "nacija" ostaje jedna od najzagonetnijih i najtendencioznijih pojmova u političkoj terminologiji' ('On the History of European State-Making', 6). Tilly i njegovi suradnici svjesno su skrenuli pažnju s nacije na državu i tako namjerno napravili odmak od starije literature na temu stvaranja nacije. Pridjev 'nacionalni' pojavljuje se u knjizi; ipak, striktno kao pojam mjere i dosega, suštinskog značenja 'sirom države' (*statewide*); nema nikakve veze s fenomenom nacionalnosti ili bivanja nacijom.

7 Vidjeti J.P. Nettla, 'The State as a Conceptual Variable,' *World Politics* 20 (Srpanj 1968): 559–592.

8 O naciji kao političkoj fikciji vidjeti Louisa Pinta, 'Une fiction politique: la nation' *Actes de la recherche en sciences sociales* 64 (Rujan 1986): 45–50, burdijeovsko priznanje istraživanjima nacionalizma koje je provodio uvaženi mađarski povjesničar Jenő Sücz.

9 Za sugestivne novije rasprave o nacionalizmu u kojima je izbjegnuto poimanje nacionalizma kao stvarnog entiteta vidjeti Katherine Verdery, 'Whiter 'Nation' and 'Nationalism'?' *Daedalus* (ljetno 1993): 37–46; i Craiga Calhouna, 'Nationalism and Ethnicity,' *Annual Review of Sociology* 19 (1993): 211–239.

10 Koristim pojam 'polja' u smislu uvelike srodnom onom kojega je razvio Pierre Bourdieu. Za jasnije obrazloženje koncepta, vidjeti Pierre Bourdieu i Loïc Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), 94ff.

11 Razradio sam ovu tematiku detaljnije u 'Nationhood and the National Question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia: An Institutional Account,' *Theory and Society* 23 (Veljača 1994): 47–48

12 Paul DiMaggio i Walter Powell, uvod u *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, ur. Walter W Powell i Paul J. DiMaggio (Chicago: University of Chicago Press, 1991).

13 Pierre Bourdieu, 'Social Space and Symbolic Power,' u *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology* (Stanford: Stanford University Press, 1990), 134.

14 Margaret R. Somers, 'Narrativity, Narrative Identity, and Social Action: Rethinking English Working-Class Formation,' *Social Science History* 16 (zima 1992): 591–630, osobito 608ff.

15 William Sewell, Jr., 'Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology,' in *The Historic Turn in the Human Sciences*, ur. Terrence J. McDonald (Ann Arbor: University of Michigan Press, u pripremi)

16 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Ithaca: Cornell University Press, 1983); Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, reizdanje. (London: Verso, 1991); Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Basil Blackwell, 1986); Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

17 Sewell, 'Three Temporalities,' 35; usp. Marshall Sahlins, 'The Return of the Event, Again; With reflections on the Beginnings of the Great Fijian War of 1843 to 1855 between the Kingdoms of Bau and Rewa,' u *Clio in Oceania: Toward a Historical Anthropology*, ur. Aletta Biersack (Washington i London: Smithsonian Institution Press, 1991), 38.

18 Craig Calhoun, 'The Problem of Identity in Collective Action,' in *Macro-Micro Linkages in Sociology*, ur. Joan Huber (Newbury Park, CA: Sage, 1990), 59.

19 'Biti Hrvaticom postalo je moja sudbina.... Definira me isključivo moja nacionalna pripadnost... Zajedno s milijunima drugih Hrvata, pribili su me na zid nacionalnosti – ne samo vanjski pritisci iz Srbije i Narodne armije, nego i nacionalna homogenizacija unutar same Hrvatske. To je ono što nam rat čini, svodi nas na jednu dimenziju: Naciju. Problem je s nacionalnošću, doduše, taj što me prije definiralo moje obrazovanje, moj posao, moje ideje, moj karakter – i da, moja nacionalna pripadnost također – ali sada se osjećam lišenom svega toga. Sada sam nitko jer više nisam osoba. Ja sam jedna od 4,5 milijuna Hrvata... Više nisam u poziciji gdje mogu birati. Niti je, prema mojemu mišljenju, itko drugi... Ono što su ljudi njegovali kao dio svoga kulturnog identiteta – alternativu sveobuhvatnom komunizmu... – postalo je njihov politički identitet i pretvorilo se u nešto poput premale košulje. Može vam se činiti da su rukavi prekratki, ovratnik preuzak. Možda vam se ne sviđa boja, a tkanina uzrokuje svrbež. Ali ne možete pobjeći; nemate ništa drugo za odjenuti. Ne morate svojevoljno podleći toj ideologiji nacije – usisani ste u nju. Dakle trenutno, u novoj državi Hrvatskoj, nikome nije dopušteno ne biti Hrvatom' (*The Balkan Express: Fragments from the Other Side of War* [New York: W.W. Norton, 1993], 50–52).

20 Ovdje bi proučavanje nacionalizma moglo crpiti ideje iz novije literature na temu revolucije, u kojoj je pažnja skrenuta na preobražajne događaje i procesualnu dinamiku. Vidjeti kao primjer raspravu između Nikki Keddie, 'Can Revolutions Be Predicted; Can Their Causes Be Understood?' (*Contention* 1, no. 2 [zima 1992]: 159–182) i Jacka Goldstonea, 'Predicting Revolutions: Why We Could (and Should) Have Foreseen the Revolutions of 1989–1991 in the U.S.S.R. and Eastern Europe' (*Contention* 2, no. 2 [zima 1993]: 127.152). Iako se mišljenja Keddie i Goldstonea o predvidljivosti revolucije razilaze, oni se slažu oko važnosti preobražajnih događaja, složenih interakcija i brzih promjena u idejama, stavovima i ponašanju.

21 Anthony Smith, *National Identity* (London: Penguin, 1991), 176.